Rámcové směrnice pro pěstování středního lesa

Dušan Utinek

Úvod

Střední les. Kouzelné spojení dvou zcela neutrálních slov, vyslovované zaklínadlo při péči o lesní ekosystémy v chráněných územích. Často skloňované zejména při péči o doubravy, kde je třeba nahradit přirozenou disturbanční dynamiku trvalou intervencí umožňující nejen přežití druhů vázaných na prosvětlená stanoviště, ale i udržení samotného dubu v zastoupení, jehož historicky i prehistoricky dosahoval. V souladu s cíli ochrany přírody se dále modifikuje způsob a intenzita této intervence. Hospodaření ve tvaru středního lesa se doporučuje nejen jako vhodný způsob managementu pro jednotlivé typy biotopů s dominantním zastoupením dubu (např. 91F0 – smíšené lužní lesy, 9170 – dubohabřiny asociace Galio-Carpinetum a další), ale i jako managementové opatření pro ochranu některých evropsky významných druhů. V plánech péče o maloplošná zvláště chráněná území je tento způsob hospodaření často uváděn, a to zejména pro rezervace nacházející se v nížinách a pahorkatinách, mající charakter doubrav či porostů dalších listnáčů. Problémem těchto doporučení je, že nedokázala navržený způsob hospodaření popsat tak, aby byl uchopitelný i pro lesnickou praxi. Návrh hospodaření se obvykle omezil na konstatování *„hospodaření ve tvaru středního lesa a udržování prosvětleného charakteru biotopu“*. Hospodaření ve tvaru středního lesa jako specifický, velmi intenzivní způsob obhospodařování zejména doubrav je však prakticky zapomenuto. Lesnická veřejnost většinou neví, jak postupovat, a často ani vědět nechce. Mýty a pověry o nízkých a středních lesích, o jejich nízké produkci, vyčerpávání půdy, poklesu výmladnosti po 60. roce věku, nemožnosti pěstování výstavků atd. se obdivuhodně udržují. Dnes u nás střední lesy prakticky neexistují, dochovaly se pouze zbytky porostů, kde se takto hospodařilo do poloviny 20. století.

Zbytky středních lesů

Střední les – definice a pojetí

Legislativně platná definice je uvedena v prováděcí vyhlášce č. 83/1996 Sb. k zákonu o lesích, kde je kritériem pro určení tvaru lesa způsob obnovy. Les střední (sdružený) je ve smyslu této vyhlášky les vzniklý jako kombinace výmladkové složky a jedinců semenného původu. Tato definice je však příliš obecná. Vhodnější a v lesnické literatuře častěji používané vnímání lesa středního vyjadřuje definice uvedená v *Lesnickém naučném slovníku* (MZ, 1994), která jej charakterizuje jako etážový hospodářský tvar lesa, v němž je spodní etáž tvořena lesem výmladkovým a horní etáž různě starým stromovým inventářem semenného původu. Les střední neboli sdružený je tedy kombinací pařeziny – lesa nízkého, která vytváří spodní patro, a nadúrovňových etáží tvořených věkově odstupňovanými výstavky především semenného původu. Stejně tak lze za střední les považovat jakýkoli víceetážový les s významným podílem jedinců výmladkového původu. Toto kritérium považuji za podstatné pro další úvahy, protože modelové příklady středního lesa s hlavní etáží výmladkového původu ve věku do 40 let a se dvěma až třemi etážemi výstavků ve věku 80, 120, popř. 160 let se u nás snad ani nevyskytují. Pokud chceme tento způsob hospodaření znovu provádět, musíme vyjít z porostů, kde jsou zachovány zbytky výstavkové etáže, nebo převádět porosty jednoetážové. Toto se týká i tzv. nepravých kmenovin, porostů výmladkového původu dnes ve věku 80 a více let. Tedy chceme-li hospodařit ve tvaru středního lesa, je třeba dosáhnout v první fázi alespoň dvouetážového porostu s významným podílem výmladkové složky.

Historie a hlavní zásady hospodaření

Častým nedorozuměním ve vnímání středního lesa ochranou přírody je, že nejde o tvar přirozený, ale je pouze analogií porostů nížin a pahorkatin před příchodem člověka a jeho ovlivňováním krajiny. Rozhodně nejde o tvar bezzásahový, právě naopak. Vyznačuje se velmi intenzivním hospodařením jak v pravidelné obnovní těžbě hlavní etáže v podstatě pasečným způsobem s ponecháním výstavků, tak výběrem v etážích výstavků pro dopěstování nejcennějších jedinců do produkčního maxima.

Rozvolněné lesy s krátkým intervalem obmýtí byly po staletí až tisíciletí součástí krajiny v nížinách a pahorkatinách. Krátké obmýtí porostů určených k produkci palivového dříví, někdy jen sedmileté, bylo technologicky podmíněno tím, že těžba a následné zpracování dříví na otop se prováděly sekerami. Pro tehdejší obyvatele nebylo z důvodu vysoké pracnosti účelné zpracovávat dříví o větších

průměrech. Jako palivo byly, dnešníma očima měřeno, nejzajímavější „klacky“.

Krátké obmýtí hlavní etáže pro těžbu paliva a dlouhý interval pěstování výstavků pro produkci dříví k pořezu a dalšímu zpracování v sobě spojovaly v jednom porostu dvě základní potřeby pěstování a užívání lesů – produkci palivového a užitkového dříví. Další možnosti užívání těchto porostů představovaly pastva v lesích, výkon práva myslivosti, hrabání steliva, sběr lesních plodů atd. Kombinace těchto činností výrazně ovlivňovala lesní porosty a dávala jim zcela jiný charakter, než který známe na stejných lokalitách dnes. Tento způsob využívání lesů také vytvářel podmínky pro vysokou biodiverzitu ve všech jejích složkách.

Bujné zmlazení DB a HB po provedeném prosvětlení na zakmenění 0,6–0,7

V současnosti však převládají plně zapojené vysoké lesy se stoletým a v případě dubu ještě delším obmýtím. Vzhledem ke krátkému obmýtí (7–40 let) nízkých lesů, resp. výmladkové etáže ve středním lese, a pravidelné rotaci obnovních prvků zajišťovaly tyto tvary lesa vždy dostatečný podíl plochy v libovolném sukcesním stádiu. Změna obmýtí na násobky původní doby znamenala zestárnutí těchto lesních celků a také zásadní změnu jejich charakteru a nevyrovnanost věkových tříd vzhledem k nově stanovenému obmýtí ve prospěch vyšších věkových tříd. Jejich současnou obnovou podle zásad hospodaření ve vysokých lesích dojde k zrcadlovému převrácení věkové nevyrovnanosti ve prospěch mladších věkových tříd, protože porosty převáděné předržením v 50.–60. letech 20. století jsou v současnosti ve věku obmýtí vysokého lesa.

Hospodaření ve středním lese je charakterizováno zmíněným krátkým obmýtím hlavní výmladkové etáže (dnes uvažujeme o intervalu věku 30–40 let), při zásahu je proveden výběr dostatečného počtu výstavků a ty pak můžeme vychovávat, někdy i vyvětvovat na letninu a postupně redukovat při obnovních cyklech hlavní etáže. Na základě regionálních zkušeností a podmínek stanoviště je možné ponechávat výstavky dozrát do věku 120–160 let. Vzhledem k tomu, že za výstavky byly v minulosti vybírány především stromy generativního původu, musely být dostatečně zastoupeny i v hlavní etáži výmladkového původu. Tento způsob hospodaření měl nízké až nulové náklady na obnovu. Diskutabilní však je, jak náročná byla výchova hlavní etáže. Je možné, a jeden příklad se dochoval, že první zásah se prováděl až jako obnovní v hlavní etáži a zároveň sloužil k výběru a založení první etáže výstavků.

Důvod zpracování směrnic

Pro plnění doporučení obsažených v *Pravidlech hospodaření pro typy lesních přírodních stanovišť* i v *Zásadách managementu stanovišť druhů v evropsky významných lokalitách soustavy Natura 2000*, která jsou zapracovávána do plánů péče pro zvláště chráněná území a následně do připravovaných a schvalovaných lesních hospodářských plánů (LHP), je nezbytné, aby požadavky ochrany přírody na hospodaření v zájmových územích byly v podobě, která je pro lesnický provoz uchopitelná. Pro zformulování požadavků pro lesní hospodářské plány je nezbytný takový obsah rámcových směrnic, který při pochopitelné volnosti a míře zobecnění dané jejich charakterem poskytne jednoznačný návod, jak v těchto porostech postupovat.

Vzhledem k tomu, že typické porosty tohoto tvaru téměř neexistují, řeší předložené směrnice jednak postup převodu jak přestárlých porostů dříve takto pěstovaných, tak převod mladších jednoetážových porostů v optimálním věku (40–60 let). Potřeba podrobného návodu vznikla při zpracovávání podkladů pro péči o biotop v *Záchranném programu hnědáska osikového* (*Euphydryas maturna*), ale je aktuální i při tvorbě nového LHP pro oblast Soutoku (v biosférické rezervaci Dolní Morava) a dalších lokalit.

Nezbytnou součástí při předávání podkladů pro zpracování LHP ve zvláště chráněných územích uvedeného typu je časová a prostorová úprava postupu obnovy nejméně na tři decennia. Jejím cílem je, aby v každém okamžiku bylo rovnoměrně v lokalitě potřebné množství porostů v požadovaném stádiu (většinou ve stádiu obnovy). Jinak řečeno, je třeba navrhnout takové obmýtí a jemu odpovídající plochu a umístění obnovních zásahů, které zajistí odpovídající poměrné zastoupení věků dřevin tak, že opět nedojde k převaze porostů jedné či dvou věkových tříd.

Komentář ke směrnicím

Předložené směrnice jsou vytvořeny ve schématu používaném pro rámcové směrnice v plánech péče pro maloplošná zvláště chráněná území, ale podrobněji upravují jednotlivé části. Jsou v nich respektována základní doporučení uvedená ve Vyhlášce Mze č. 83/1996 Sb., v přílohách 3 a 4 upravujících a vymezujících hospodářské soubory. Jsou zpracovány pro 1. lesní vegetační stupeň (LVS) – lužní stanoviště (s přesahem do SLT 3U) a pro 2. LVS – bukodubový (nížiny a pa-

Vyhledávání výstavků se zdravými a vyvinutými korunami a jejich postupné uvolňování je podmínkou jejich zachování.

Postupná tvorba víceetážového lesa prosvětlováním

horkatiny), ve variantách se základními dřevinami dubem, jasanem nebo s ostatními listnáči. Vzhledem k předpokladu, že se vždy jedná o směs listnáčů s jednou či dvěma základními dřevinami, je zde podrobně uvedeno zastoupení základních dřevin (30–60 %) a není uvedeno v procentech doporučené zastoupení jednotlivých dřevin melioračních a zpevňujících. Vzhledem k charakteru těchto porostů a šíři stanovištních podmínek se zastoupení melioračních dřevin bude odvíjet od konkrétních stanovištních podmínek.

Směrnice mají vždy tři porostní typy – plnohodnotný střední les, střední les v převodu ve věku do 60 let a střední les v převodu ve věku nad 60 let (většinou nepravá kmenovina). Jsou odlišeny původem, protože záměrně založené pařeziny ve věku do 60 let téměř neexistují, zato existují tisíce hektarů porostů starších 70 let výmladného původu, tzv. nepravých kmenovin. Tyto typy porostů vyžadují odlišný přístup k převodu. V literatuře uváděná a zkušenostmi potvrzená vysoká citlivost starších dubů (od 70–80 let) na náhlé uvolnění způsobující usychání koruny a mortalitu vede k potřebě uvolňovat budoucí výstavky velmi citlivě a postupně. V základním rozhodnutí se vždy uvažuje o dvou etážích – hlavní výmladkovou a výstavkovou – a v dalších doporučeních se striktně rozlišují; každá má jiné obmýtí a jiný způsob hospodaření. Výstavková etáž je chápána v celém průběhu své existence, tj. od vzniku v obmýtí hlavní výmladkové etáže po provedené obnovní těžbě s ponecháním výstavků po věk těžby posledních výstavků s ponecháním několika stromů na dožití. Obmýtí je stanoveno jako střed tohoto intervalu a doba obnovní začíná těžbou prvních a končí těžbou posledních výstavků. Každá takto chápaná výstavková etáž je popisována a evidována zvlášť. Celkový přibližný počet výstavků je 150 ks na 1 ha.

Cíl péče je dán funkcemi lesa zvláštního určení a může být podle potřeb předmětu a cíle ochrany dále upravován. Podle těchto požadavků upřednostňujeme určité dřeviny či ponecháváme různý počet stromů na dožití, preferujeme různou míru zástinu atd. Vždy se počítá především s přirozenou obnovou, o dosadbách se uvažuje v případě, že některá dřevina chybí nebo její přirozená obnova je obtížná až nemožná. Obnova v porostních typech v převodu je v podstatě clonnou sečí s cílevědomým ponecháváním nadějných jedinců (podle zvoleného cíle pěstování) jako budoucích výstavků. Podle stáří porostů je možné ponechání cílových stromů ve výstavkové etáži provést na jeden zásah, jak tomu bylo v minulosti, kdy se obnova prováděla v obmýtí 30–40 let nebo postupným prosvětlováním nepravých kmenovin. Péče o mladé etáže se odvíjí od cíle pěstování těchto porostů, tedy od cíle ochrany lokality a požadavků na biotop. Cíl péče je třeba mít neustále na zřeteli, neboť funkce těchto lesů je dána cílem a předmětem ochrany zvláště chráněného území. Hospodaření podle těchto směrnic přitom respektuje produkční funkci lesů, ale nepovažuje ji za prioritní. Množství a intenzita zásahů jsou dány cílovým stavem biotopu a nutností zachování všech stádií lesa (resp. poměru zastoupení věkových tříd) v lokalitě.

Závěr

Předložené směrnice je třeba chápat jako pracovní materiál, který je možné podle cíle ochrany či cíle pěstování porostů v daném zvláště chráněném území upravovat. Protože tato problematika u nás nebyla ve druhé polovině 20. století řešena, existuje reálný předpoklad, že tyto úpravy v brzké době nastanou. Dále je nezbytné pro potřeby lesního hospodářského plánování určit metody pro zjišťování zásob v těchto víceetážových porostech a z nich odvodit ukazatele pro stanovení etátu. Téma k dalšímu řešení je, zda šetřit každou etáž zvlášť, či hodnotit porost jako celek. Předložený návrh z důvodu odlišných hospodářských způsobů v každé etáži však předpokládá oddělený postup.

Původním smyslem a cílem pěstování středních lesů byla trvalost produkce jak palivového, tak užitkového dříví. V současnosti, ačkoliv plnění produkčních záměrů je stále aktuální a v těchto typech porostů nedoceněné, je při možnostech obnovy hospodaření ve tvaru středního lesa více zdůrazňována funkce podpory biodiverzity v biotopech světlých, bohatě strukturovaných listnatých lesů. Tyto směrnice jsou nástrojem, jak uvedený záměr naplnit.

Ilustrační snímky D. Utinek

Autor pracuje na Ministerstvu životního prostředí jako vedoucí oddělení velkoplošných chráněných území

Poznámka

Součástí článku je příloha časopisu, která obsahuje Rámcovou směrnici DB na živném stanovišti, Rámcovou směrnici střední les listnatých dřevin na živném stanovišti, Rámcovou směrnici DB/JS na lužním stanovišti a Rámcovou směrnici střední les listnatých dřevin na lužním stanovišti.

SUMMARY

Utinek D.: Framework Guidelines for Coppice-with-Standards Forest Planting

In the past, forest management forming coppice-with-standards forests was quite common, aiming at permanent production both firewood and industrial wood. Coppice-with-standards forest management is not only suitable management for habitats where oaks dominate (*e.g.*, Hercynian oak-hornbeam forests, mixed floodplain forests), but it also a suitable measure for conservation of a lot of specially protected wildlife species related to such habitats. Although when restoring coppice-with-standards forest management, the State Nature Conservancy pays a special attention to ecosystem functions in highly structured broad-leaved deciduous forests, timber production in coppice-with-standards forests is also important, but underestimated. The presented framework guidelines are a tool how to manage coppice-with-standard forests. The guidelines can be improved and updated according to nature conservation or forest stand planting aims and targets.